

Національна академія наук України
Інститут проблем матеріалознавства
ім. І.М. Францевича

Силабус (робоча програма) навчальної дисципліни

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ MATERIALS RESEARCH METHODS

Реквізити навчальної дисципліни

Рівень вищої освіти	<i>третій (освітньо-науковий)</i>
Галузь знань	<i>102 «Хімія»»</i>
Спеціальність	<i>10 «Природничі науки»</i>
Освітня програма	<i>Фізична хімія неорганічних матеріалів</i>
Статус дисципліни	<i>дисципліна базова</i>
Форма навчання	<i>денна (очна), он-лайн/офф-лайн</i>
Рік підготовки, семестр	<i>1 рік, 2 семестр</i>
Обсяг дисципліни	<i>4 кредити ECTS, 120 годин</i>
Семестровий контроль/ контрольні заходи	<i>кваліфікаційний екзамен</i>
Розклад занять	<i>лекція – раз на тиждень (40 годин); практика/семінар/консультації – 1 раз на два тижні (16 годин); самостійна робота (64 год.), у тому числі на виконання індивідуальних/домашніх завдань 10 год, кваліфікаційний екзамен – 2 години</i>
Мова викладання	<i>українська</i>
Інформація про викладачів	<i>д.х.н., проф., зав. від. Бондар Анатолій Адольфович aa_bondar@ukr.net д.ф.-м.н., проф., пров. н.с. Карпець Мирослав Васильович mkarpets@ukr.net канд.фіз.-мат.наук., пров.н.с. Рогуль Тамара Григорівна, rogul.tamara@gmail.com к.ф.-м.н., стар. наук. співр. Вербило Дмитро Григорович dmytro_2004@ukr.net</i>
Розміщення курсу	<i>Google Classroom; доступ за запрошенням викладача</i>

Програма навчальної дисципліни

1. Опис освітньої компоненти, її мета, предмет вивчення та результати навчання

Навчальна дисципліна присвячена вивченню теоретичних засад, що лежать в основі експериментальних методів досліджень сучасного матеріалознавства.

Курс розроблено таким чином, щоб надати слухачам знання, необхідні для проведення наукових досліджень в рамках виконання дисертаційної роботи.

Предмет освітньої компоненти - основи термічного аналізу, методу рентгенівського фазового аналізу, Мессбауерівської спектроскопії та електронної мікроскопії матеріалів, необхідних для становлення науковця, який працює в галузі створення новітніх високотехнологічних матеріалів.

Метою освітньої компоненти є формування у здобувачів вищої освіти (з.в.о.) рівня PhD компетентностей:

Інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі хімії та хімічного матеріалознавства, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань, оволодіння методологією наукової та науково-педагогічної діяльності, проведення самостійного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Загальні компетентності:

ЗК01. Здатність до освоєння і системного аналізу через наукове сприйняття і критичне осмислення нових знань в предметній та міжпредметних галузях.

ЗК02. Здатність до критичного аналізу і креативного синтезу нових ідей, які можуть сприяти в академічному і професійному контекстах технологічному, соціальному та культурному прогресу суспільства, базованому на знаннях.

ЗК03. Здатність до розв'язування складних завдань, розуміння відповідальності за результат роботи з урахуванням бюджетних витрат та персональної відповідальності.

ЗК05. Здатність до самовдосконалення, адаптації та дії в нових ситуаціях, креативність, прагнення працювати самостійно.

ЗК06. Здатність оцінювати соціальну значимість результатів своєї діяльності, бути відповідальним громадянином, усвідомлювати рівні можливостей та гендерні проблеми.

ЗК07. Розуміння значення дотримання етичних норм та авторського права при проведенні наукових досліджень, презентації їх результатів та у науково-педагогічній діяльності.

ЗК09. Здатність до пошуку, критичного аналізу та обробки інформації з різних джерел.

Фахові компетентності:

ФК01. Наявність глибоких обґрунтованих знань в галузі фізичної хімії, детальне розуміння підходів до аналізу інформації і застосування її до створення новітніх матеріалів, вміння проводити експериментальні і теоретичні дослідження у галузі хімії та хімічного матеріалознавства.

ФК08. Здатність до постійного самовдосконалення у професійній сфері, планування та реалізації експерименту, відповідальність за навчання інших при проведенні науково-педагогічної діяльності та наукових досліджень в галузі хімії.

ФК09. Розуміння теоретичних засад, що лежать в основі методів досліджень стану навколишнього середовища, методології проведення теоретичних і експериментальних досліджень.

Програмні результати навчання. Після засвоєння освітньої компоненти аспіранти мають продемонструвати такі результати навчання:

РН03. Інтегрувати існуючі методики та методи досліджень та адаптувати їх для розв'язання наукових завдань при проведенні дисертаційних досліджень.

РН04. Визначати об'єкт і суб'єкт, предмет досліджень, використовуючи гносеологічні підходи до розв'язання наукових і практичних проблем.

РН12. Демонструвати навички роботи з сучасним обладнанням при проведенні експериментальних досліджень з хімії.

РН14. Вміти доступно, на високому науковому рівні доносити сучасні наукові знання та результати досліджень до професійної та непрофесійної аудиторії.

РН19. Дотримуватись етичних норм, враховувати авторське право та норми академічної доброчесності при проведенні наукових досліджень, презентації їх результатів та у науково-педагогічній діяльності.

РН21. Знати та розуміти наукові концепції та сучасні теорії хімії, а також фундаментальні основи суміжних наук.

2. Місце в структурно-логічній схемі навчання за відповідною освітньою програмою

Перелік освітніх компонент, знань та умінь, володіння якими необхідні аспіранту для успішного засвоєння освітньої компоненти:

Пререквізити:	
Матеріалознавство	Основи матеріалознавства як міждисциплінарної галузі науки, що вивчає залежність між складом, структурою та властивостями матеріалів у взаємозв'язку з технологією їх отримання, умовами експлуатації та вартістю.
Загальна і неорганічна хімія	Екзотермічні і ендотермічні процеси, теплові ефекти, швидкості хімічних реакцій, хімічна рівновага
Фізика конденсованого стану	Фізична сутність явищ в досліджуваних матеріалах і елементах; кристалічна структура твердого тіла; дефекти в кристалах; поняття оберненої ґратки і основи теорії дифракції.
Науково-дослідна практика	Знання з технології та інженерії, а також дослідницькі навички, достатні для проведення досліджень з відповідного напрямку.
Постреквізити:	
Наукова складова	Планування і виконання експериментальних досліджень з використанням сучасних методів та методик дослідження, критичний аналіз результатів досліджень.

3. Зміст освітньої компоненти

Тема 1. «Вимірювання температури».

Термодинамічна температурна шкала. Міжнародна практична температурна шкала (МПТШ). Датчики температури.

Тема 2. «Види термічного аналізу».

Визначення. Пірометрія – типи пірометрів. Внесення поправок на випромінювальну здатність зразків. Дилатометрія. Вимірювання електроопору та магнітних властивостей.

Тема 3. «Диференційний термічний аналіз».

Принципова схема. Загальний вигляд вимірювальної комірки і апаратури. Вибір сенсорів і тиглів. Дериватографія. Інтерпретація результатів. Сучасні прилади і області використання.

Тема 4. «Калориметрія».

Типи калориметрів. Визначення термодинамічних характеристик матеріалів. Сучасні прилади і області використання.

Тема 5. «Використання даних про термічні властивості матеріалів Використання даних про термічні властивості матеріалів».

Зв'язок термічних ефектів на кривих ДТА та інших термічних залежностях із діаграмами стану. Політермічні перерізи потрійних систем. Використання даних термічного аналізу для вибору температур відпалу, спікання та інших видів термообробки матеріалів.

Тема 6. «Основи рентгенодифракційних методів».

Рентгенографія – методи дослідження кристалічної структури. Основні положення. Елементи структурної кристалографії.

Тема 7. «Обробка дифрактограм».

Сучасні програмні комплекси по обробці дифракційних даних (PowderCell, PDXL, Match!3). Бази даних (PDF-2, ICSD, COD).

Тема 8. «Обробка дифрактограм – продовження».

Повнопрофільний аналіз дифракційних спектрів та метод Рітвельда.

Тема 9. «Мессбауерівська спектроскопія».

ЯГР-спектроскопія: елементи теорії ядерних спектрів, суть ефекту Мессбауера. Конверсійні ЯГР-спектри.

Тема 10. «ВІМС – мас-спектроскопія вторинних іонів».

Іонізація в індуктивно зв'язаній плазмі. Основні типи мас-аналізаторів: Магнітні (секторні), квадрупольні, часопрольотні, трьохмірна іонна ловушка.

Тема 11. «Теоретичні основи електронної мікроскопії»

Предмет електронної мікроскопії. Історична справка. Фізичні основи взаємодії електронів з речовиною. Локальні методи дослідження. Роздільна здатність. Типи електронних мікроскопів.

Тема 12. «Просвічуюча електронна мікроскопія (ПЕМ)».

Принципова схема будови просвічуючого електронного мікроскопу та принцип роботи (світле, темне поле; перехід від зображення до дифракції). Дифракція від вибраної ділянки. Постійна прилада.

Тема 13. «Підготовка зразків для дослідження методом ПЕМ».

Виготовлення тонких фольг, електро- та хімічне полірування, іонне бомбардування, метод реплік; артефакти, що виникають внаслідок препарування об'єктів. Техніка безпеки.

Тема 14. «Дослідження дислокаційних структур, двофазних матеріалів та інших дефектних структур методом ПЕМ».

Основи кінематичної та динамічної теорії контрасту. Абсорбційний, дифракційний, амплітудний, фазовий (інтерференційний) контраст. Аналіз зображень. Точкові та кільцеві електронограми. Розшифровка стандартних електронограм.

Тема 15. «Растрова (скануюча) електронна мікроскопія (РЕМ). Оже електронна спектроскопія (ОЕС). Зондова мікроскопія (растровий туннельний мікроскоп (РТМ), атомний силовий мікроскоп (АСМ))».

Принципи дії та принципові схеми будови мікроскопів, їх застосування. Підготовка зразків. Фрактографія.

Тема 16. «Загальні відомості про механічні випробування. Одновісний розтяг. Діаграми навантаження.»

Стандартні механічні характеристики. Нормальні напруження та відносна деформація. Коефіцієнт Пуассона. Умови жорсткості.

Тема 17. «Випробування на стиснення. Теоретичні положення. Вимоги до зразків. Діаграми навантаження.»

Використання тензорезисторів для вимірювання деформації та визначення границі пропорційності та границі текучості. Плоский напружений стан.

Тема 18. «Випробування на згин. Геометричні характеристики плоских перерізів»
Нормальні і дотичні напруження. Відносна деформація. Формула Нав'є. Вимірювання прогинів.

Тема 19. «Випробування на зсув. Випробування на кручення. Теоретичні положення. Вимоги до зразків. Діаграми навантаження»

Поняття про простий зсув і чистий зсув. Закон Гука при зсуві та крученні. Зв'язок між кутовою та лінійною деформаціями. Істинне напруження та істинна деформація при крученні.

Тема 20. «Методи вимірювання твердості. Нанотвердість. Зв'язок характеристик твердості з іншими механічними властивостями. Визначення ударної в'язкості»

Твердість по Брінелю, по Роквелу і по Вікерсу. Прилади для вимірювань твердості. Розрахунок твердості по відбитках. Види ударної в'язкості. Конструкції і принцип дії копрів.

4. Навчальні матеріали та ресурси

Навчальні матеріали, зазначені нижче, доступні у бібліотеці інституту, а також може бути надана в електронному вигляді. Обов'язковою до вивчення є базова література, інші матеріали – факультативні.

Базова література:

1. Барчій І.Є., Переш Є.Ю., Різак В.М., Худолій В.О. Гетерогенні рівноваги. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – 212 с.
2. Термічний аналіз / Thermal Analysis by Pavan M. V. Raja & Andrew R. Barron is licensed CC BY 4.0. Original source: <http://cnx.org/contents/ba27839d-5042-4a40-afcf-c0e6e39fb45425.2>, бібліотека LibreTexts, 2022
3. Аналіз температури плавлення. Там же.
4. Boettinger W.J., Kattner U.R., Moon K.-W., Perepezko J.H. DTA and Heat-flux DSC Measurements of alloy Melting and Freezing, NIST recommended practice guide, Special publication 960–15, NIST, 2006. – 90 p.
5. Klimm, Detlef. Thermal Analysis and Thermodynamics: In Materials Science, Berlin, Boston: De Gruyter, 2022. <https://doi.org/10.1515/9783110743784>
6. Brown M.E. Introduction to Thermal Analysis. Techniques and Applications: 2nd ed. — Kluwer, 2001. — 310 p. ISBN: 978-1-4020-0472-8
7. Чумак В.Л., Іванов С.В. Фізична хімія. – Київ : Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 648 с.

8. Ковальчук Є.П. Фізична хімія: Підручник. / Є.П. Ковальчук, О.В. Решетняк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 800 с
9. Thomas G., Goringe M.J. Transmission Electron Microscopy of Materials, New York, Chichester, Brisbane, Toronto, 1979, 388 p.
10. Williams D., Carter C.B. Transmission Electron Microscopy, Vol. 1 – Basics. Plenum Press., 1996, 837 p.
11. Egerton R. Physical principles of electron microscopy, Springer, 2005, 202 p.
12. Hirsch Peter B. Electron Microscopy of Thin Crystals (6th printing Edition), 1993, 563 p.
13. Куницький Ю.А., Купина Я.І. Електронна мікроскопія, Київ, Либідь, 1998, 389 с.
14. Goldstein J., Newbury D. et al. Scanning Electron Microscopy and X-Ray Microanalysis. Kluwer Academic, New York; 2003, 688 p.
15. Andrews K.W., Dyson D.J., Keown S. R. Interpretation of Electron Diffraction Patterns, Springer, 2013, 188 p.
16. Amelinckx S. Diffraction and Imaging Techniques in Material Science, Published: January 1, 1978, 472 p.
17. Fultz B., Howe J.M. Transmission electron microscopy and diffractometry of materials, Heidelberg: Springer-Verlag, 2001, 748 p.
18. Pennycook S., Nellist P. Scanning Transmission Electron Microscopy, New York: Springer, 2011, 762 p.
19. Timoshenko S. Strength of Materials. Part 1. Elementary Theory and Problems. D. Van Nostrand Company, 1st Ed. 1930, 2nd Ed. 1940, 3rd Ed. 1955.
20. Цурпал І.А. Механіка матеріалів і конструкцій: Навч. Посібник. – К.: Вища освіта, 2005. – 367 с.

Навчальний контент

5. Методика опанування навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Передбачено комплексний підхід, що поєднує лекції та семінари, а також розгляд питань, що виносяться на самостійну роботу. При читанні лекцій застосовується ілюстративний матеріал у вигляді презентацій, які розміщені в Google Classroom. Після кожної лекції рекомендується ознайомитись з матеріалами, рекомендованими для самостійного вивчення, а перед наступною лекцією – повторити матеріал попередньої. Метою практичних занять є закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях та в процесі самостійної роботи з літературними джерелами в ході вивчення освітньої компоненти.

6. Самостійна робота

Самостійна робота включає повторення лекційного матеріалу, опрацювання рекомендованої літератури, що дозволяє розширити та поглибити знання з дисципліни, підготовку до практичних завдань та заліку.

Політика та контроль

7. Політика навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Відвідування лекційних та семінарських занять, які можуть проводитись як онлайн, так і офф-лайн, є обов'язковим. У випадку відсутності на занятті аспіранти зобов'язані повідомити викладача заздалегідь і надати документальне підтвердження причини відсутності, якщо це можливо. На початку кожної лекції проводиться опитування за матеріалами попередньої лекції із застосуванням інтерактивних засобів з метою визначення рівня обізнаності здобувачів за даною темою та підвищення зацікавленості. Під час сигналу повітряної тривоги заняття негайно припиняється, а всі

учасники навчального процесу повинні пройти в найближче укриття. Для завершення заняття організується додатковий час.

Правила призначення заохочувальних та штрафних балів. Заохочувальні бали можуть нараховуватись викладачем за активну участь у заняттях, виконання творчих робіт з освітньої компоненти або додаткового проходження он-лайн профільних курсів з отриманням відповідного сертифікату. Але їх сума не може перевищувати 25% від рейтингової шкали. Штрафні бали в рамках освітньої програми не передбачені.

Політика дедлайнів та перескладань. Дедлайни здачі завдань та контрольних робіт є обов'язковими. У разі поважних причин, аспіранти можуть звернутись до викладача для можливої зміни продовження термінів. Запити на продовження дедлайну повинні бути подані заздалегідь.

8. Види контролю та рейтингова система оцінювання результатів навчання (PCO)

В рамках навчальної дисципліни передбачено кілька видів контролю та систему рейтингування результатів навчання, а саме:

Поточний контроль: опитування під час лекцій та на семінарських заняттях.

Семестровий контроль: кваліфікаційний екзамен.

Рейтингова система оцінювання формується з суми балів, набраних під час поточного та семестрового контролю. Рейтинг аспіранта R розраховується за 100 бальною шкалою та складається з балів, що він отримує протягом семестру (стартовий рейтинг) S та диференційованого заліку C . Додаткові бали D можна отримати за активну участь у заняттях, виконання творчих робіт з освітньої компоненти або додаткового проходження он-лайн профільних курсів з отриманням відповідного сертифікату. Таким чином, сумарний рейтинговий бал розраховується як

$$R=S + C + D$$

Стартовий рейтинг S складається з балів, що аспірант отримує за відвідування занять (1 бал), активну роботу на занятті (2 бали), правильну відповідь при поточному опитуванні (2 бали), виконання творчого завдання (5 балів). Максимальна сума балів, яку аспірант може набрати протягом семестру (стартовий рейтинг), складає 50 балів. Умовою допуску до кваліфікаційного екзамену є кількість рейтингових балів не менше 30.

Сумарний рейтинговий бал розраховується за формулою:

$$R=S + C + D,$$

де S – стартовий рейтинг;

C – кваліфікаційний екзамен;

D – додаткові бали.

Відповідність між кількістю балів, оцінкою за національною шкалою та шкалою ECTS наведена в таблиці.

Кількість балів	Шкала ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	Відмінно
85-89	B	Добре
75-84	C	
65-74	D	Задовільно
60-64	E	
Менше 60	FX	Незадовільно
Не виконані умови допуску		Не допущено

9. Додаткова інформація з освітньої компоненти

Робочу програму освітньої компоненти (силабус):

*Складено к.ф.-м.н., с.н.с., пров. н.с. Т. Г. Рогуль, д.х.н., проф., зав. від. А. А. Бондар
д.ф.-м.н., проф., пров. н.с. М. В. Карпець, к.ф.-м.н., с.н.с. Д. Г. Вербило*

*Ухвалено Вченою радою Інституту проблем матеріалознавства
ім. І.М. Францевича Національної академії наук України (протокол №10 від
«06» серпня 2024 р.).*